

This review has two precedents. The first one is Robert K. Merton's promissory note from the seminal paper on *The Unanticipated Consequences of Social Action* (1936), where he announced the preparation of a monograph on the subject. The second installment is Alejandro Portes's Presidential Address to ASA (*Sociology as Analysis of the Unexpected: The Hidden Abode*, 1999), and his subsequent book, *Economic Sociology: A Systematic Inquiry* (2010), where he spoke about "sociology as analysis of the unexpected" and about unintended consequences as one of the three main meta-assumptions that the recent revigoration of economic sociology is based on. This presentation is different from Merton's initiative, in that his promise to systematize the field did not eventually materialize. It also brings something else than Portes did. This author made a very valuable systematization but he was selective in his review of unintended literature. My contribution will bring a much broader and thorough review of various case-studies of unintended consequences and of the systematization work in this area by sociology.

I will also formulate the presentation as a dialogue with Jens Beckert's recent powerful articulation of sociology of expectations – *Imagined Futures: Fictional Expectations and Capitalist Dynamics* (2016). Just that my initiative concerns the unintended, and is more set on delineating between the constitutive analytical traditions, and the theoretical and methodological differences between these.

Богдан О. В. (м. Київ)

olena.v.bogdan@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ТА МОВНО-ПОЛІТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІР'ЯН УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ КИЇВСЬКОГО ТА МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТІВ¹

Станом на травень 2016 року дані Київського міжнародного інституту соціології показують, що віряни двох найбільших церков України – Київського та Московського Патріархатів – мають суттєві відмінності в поглядах щодо зовнішньої політики й водночас є подібними за соціально-демографічними перевагами й навіть близькі у мовних перевагах.

Не виявлено суттєвих відмінностей серед вірян УПЦ КП та УПЦ МП за віком та розподілом населення на дві категорії – сільське та міське. Однак, порівняно з УПЦ КП, в УПЦ МП дещо більша частка населення проживає в містах із населенням 100–499 тисяч². Порівняно з вірянами УПЦ КП, віряни УПЦ МП зазначали дещо вищий рівень освіти та дещо нижчий рівень доходів; однак, ці відмінності є статистично значимими лише з імовірністю 0,95, але не з імовірністю 0,99. Порівняно з УПЦ КП, віряни УПЦ МП більшою мірою присутні у Східному макрорегіоні, натомість УПЦ КП – у Південному та Центральному макрорегіонах³.

Суттєві відмінності у мовних перевагах серед вірян УПЦ КП й МП не були виявлені. Віряни УПЦ МП дещо більшою мірою зазначали про зручність спілкування російською мовою (відмінність статистично значима з імовірністю 0,95, але не 0,99). Однак, загалом розподіл відповідей є доволі близьким і в разі об'єднання варіантів відповідей у дві категорії – перевага щодо української або російської мови – дані можна інтерпретувати таким чином, що в обох Церквах більшість респондентів віддали перевагу спілкуванню українською: 64% в УПЦ КП та 59% в УПЦ МП.

Хоча більшість вірян як УПЦ МП, так і УПЦ КП вважають себе українцями, серед вірян УПЦ МП українська ідентичність є дещо менш вираженою (відмінність статистично значима з імовірністю 0,99). Однак, в обох Церквах переважна більшість зазначили, що вважають себе «тільки українцем/українкою»: 90% вірян УПЦ КП та 76% вірян УПЦ МП.

¹ За даними Київського міжнародного інституту соціології: загальноукраїнське опитування проведене з 19 по 31 травня 2016 року методом особистого інтерв'ю (при зустрічі). Опитано 2014 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим та окупованої частини Донецької та Луганської областей) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років, за винятком територій, які не контролювані Україною (у Луганській та Донецькій областях опитування проводили лише на територіях, контрольованих Україною; на території Автономної Республіки Крим опитування не проводили). Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95 і за дизайн-ефекту 1,5) не перевищує: 3,3% для показників близьких до 50%, 2,8% для показників близьких до 25%, 2,0% для показників близьких до 10%, 1,4% для показників близьких до 5%, 0,7% для показників, близьких до 1 або 99%.

² Відмінність є статистично значимою з імовірністю 0,99.

³ Статистично значима відмінність з імовірністю 0,99.

Хоча віряни обох Церков не підтримують об'єднання України та Росії в одну державу, є суттєві відмінності в поглядах щодо зовнішньої політики. Більшість вірян УПЦ КП вважають, що «відносини України з Росією мають бути такими ж, як з іншими» (54%), а більшість вірян УПЦ МП – що «Україна та Росія мають бути незалежними, але дружніми державами» (59%). Відмінність відповідей на варіант відповіді «Україна та Росія мають об'єднатися в одну державу» є статистично значимою на рівні 0,95, але не 0,99; при цьому в обох церквах відсоток вірян з такими поглядами є низьким: 2,2% серед вірян УПЦ КП та 5,6% серед вірян УПЦ МП.

Підтримують приєднання України до Європейського Союзу більшість вірян УПЦ КП (58%) і третина вірян УПЦ МП (33%). Приблизно одна п'ята вірян УПЦ МП (21%) висловилися за приєднання України до Митного союзу – це майже втричі вищий показник, ніж для вірян УПЦ КП, для яких аналогічний показник становить 7,5%.

Злобіна О. Г. (м. Київ)

ezlobina@ukr.net

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ ТА «LIFE STORY», АБО ЯК «HOMO SOVETICUS» ПЕРЕТВОРЮЄТЬСЯ НА «HOMO UKRAINICUS»

Завдання ідентифікації сил та подій, що окреслюють перебіг трансформацій українського соціуму відкривають широкий простір для обговорення, зокрема у площині вирішення однієї з ключових соціологічних дилем – структура versus агентність. На наш погляд, в сучасній українській соціології бракує досліджень ролі агента у процес суспільних перетворень. Найбільш відомі у цьому напрямі праці Ю.Левади, який здійснював аналіз суспільних змін через дослідження трансформацій “масової” людини від «Homo soveticus» до «Homo habilis». В українському контексті цей напрям розвивався нами у бік аналізу ролі особистості як суб'єкта соціальних змін. На сьогодні емпіричний матеріал дає можливості торкнутися змін «непомітних», не даних нам у безпосередньому спостереженні, але таких, що є невід'ємним компонентом змін суспільних. Розглядаючи процес трансформацій, ми спираємося на тезу Е.Гіденса про різну протяжність повсякденного досвіду, життя індивіда та існування інститутів. Повсякденний досвід розгортається у «оборотному часі» практик, що постійно обертаються. Індивідуальне життя, що наповнене рутинними практиками, має необернений характер. Водночас через зміну поколінь протяжність інституційна набуває тривалості та оберненості, що і забезпечує дуальність структури. В одночасному розгортанні та взаємовпливі рутинних практик та інституційних форм соціальної організації і відбувається формування діючої особистості.

Моніторинг Інституту соціології НАНУ дає можливість зафіксувати зміни агентності в довготривалій перспективі. Внутрішні зміни умовного «Homo sociologicus» доволі помітні і дають можливість сполучити їх з дією зовнішніх впливів. Зокрема протягом усіх років спостережень частка інтерналів, людей, які вважають, що те, як складається їхнє життя залежить здебільшого від них самих, постійно коливається у межах 7-10%. Водночас відсоток тих, хто вважає, що це залежить здебільшого від зовнішніх обставин, коливався від 39% у 1998 до 18% у 2016. Отже у певні періоди часу «вмикалася» вимушена екстернальність, яка визначала стан цілковитої залежності агентів від структурних змін.

Проте загальним трендом є зростання внутрішньої незалежності агентів, які опановують нові інституційні рамки. Зокрема, якщо на початку трансформацій у 1996 році лише 12% респондентів відзначали, що їм вистачає вміння жити в нових умовах, то у 2016, таких стало майже втричі більше – 35%. З 30% до 45% відсотків зросла частка тих, кому вистачає ініціативи та самостійності у вирішенні життєвих проблем, з 30% до 44% частка упевнених у своїх силах, з 26% до 38% тих, кому вистачає рішучості у досягненні своїх цілей. Отже діяльнісний потенціал агентів поступово зростав, а разом з тим зростала і їхня готовність перетворювати його в дії, спрямовані на інституційні зміни. Якщо у 1994 році ідею активного протесту у разі значного погіршення умов життя підтримували 23%, то наразі таку позицію поділяють 43%.

Водночас самі внутрішні перетворення тривали час залишалися незадіяними в такого роду активності внаслідок проблем з самоідентифікацією та під впливом “культурної травми”, пов'язаної з розпадом старої і становленням нової соціальної системи. Дослідження фіксували усі соціально-психологічні ознаки такої травми, до яких за Штомпокою відносять: синдром недовіри; песимістичний погляд на майбутнє; ностальгію за минулим; травми колективної пам'яті, пов'язані з переоцінкою минулого. Використовуючи різні стратегії цю колективну «травму відходу» долали наші найближчі сусіди – поляки, росіяни, білоруси. Водночас в Україні високими залишалися принаймні два з зазначених показників: синдром недовіри і